

Kentsel Görüntü Kirliliğinin Hukuki Boyutu

Şükrü Karatepe¹

*“Yarım asırdır kesintisiz öğrencisi olduğum
değerli Hocam Prof. Dr. Ruşen Keleş’e
saygılarımla...”*

Giriş

Hızla büyüyen kentlerdeki aşırı tüketim ve mekânların hoyrat kullanımı, doğal çevreyle beraber yapılı çevrenin de bozulmasına yol açıyor. Çevre sorunları artık solunan havayı, içilen suyu, ekilen toprağı kirletmenin ötesine geçmiş bulunuyor. Kentsel mekânları sorumsuzca kullanmanın sebep olduğu kirlenmeden hava, su, toprak gibi doğal çevre yanında, yapılı çevre ve yerleşimler de payına düşeni alıyor. Cadde ve sokaklar, kültür ve sanat anıtlarını sergileyen meydanlar, kentin algılanmasını zorlaştıran çirkinliklerle kirleniyor. Binaların cephelerinde, hayati öneme sahip donatılarda ve kent mobilyalarında kullanılan malzemelerin doku, form ve renklerindeki uyumsuzluklar yaşam kalitesini zayıflatan çirkinlikler oluşturuyor.

Şehirde temizlik ve düzeni sağlamakla yükümlü olan belediyelerin ihmal ve ilgisizliği, yaşayanların şehirlerini koruma konusundaki duyarsızlığı çirkinliğin artmasını bir bakıma teşvik ediyor. Düzensiz ve sağlıksız şehirleşme sorunu olan görsel kirlilik şehri çirkinleştiriyor, insanın çevreye bakma istek ve yeteneğini zayıflatıyor. Şehirlerin insanda en çok beğeni ve ilgi uyandıran semtleri, zengin doğal, kültürel ve estetik değerlere sahip olan bölgeleridir. Beğenilmeyen ve ekonomik olarak da düşük değerli olanlar ise görüntü kirliliğinin yoğun olduğu bölgelerdir. Yapılı çevrede konumlanan ve insan hafızasında olumsuz etkiler bırakan düzensiz, tutarsız, uyumsuz ve çirkin olan her

¹ Prof. Dr., Cumhurbaşkanlığı Yerel Yönetim Politikaları Kurulu Başkanvekili

şey görüntü kirliliğidir. Şehir hakkında olumsuz imaj oluşturan görüntü kirlilikleri her zaman fiziksel bir engel teşkil etmese de çirkin görünüşleriyle insan davranış ve psikolojisi üzerinde olumsuz etkiler bırakır.

Görsel Kirlilik Oluşturan Çirkinlikler

“Çirkinlik” ve “güzellik” görelidir ve bakış açısına göre değişebilir. Fakat, genel bir bakışla, görme alanına girdiği biçimiyle, ölçülerindeki uyum ve denge hoş giden ve zevk veren görüntüler güzel kabul edilir. Buna karşılık hoş gitmeyen ve rahatsız eden görüntülerin ise çirkin olduğu söylenir. Görsel kirlilik, kentsel fiziki çevrenin, insan eliyle doğal çevreye uyumsuz hale getirilmesi ve insanı rahatsız edici görünüm almasıdır. Çarpık kentleşme başlı başına bir görsel kirliliktir. Karacan, çarpık kentleşmeye bağlı görüntü kirliliğini örneklerle şöyle özetliyor: *“kimi alçak, kimi yüksek heterojen binalar, yarısı boyalı, yarısı boyasız veya farklı farklı renklerde ve aykırı renklerde yapılar, sıvası yapılmamış, üzeri kapatılmamış, bir sonraki kat için hazırlığı yapılmış, demir filizleri olan tuğla inşaatlar, gecekonduvar, yeşil alansız, bitişik nizamlı yoğun yapılaşmalar...”*²

Görsel kirlilik, genellikle çarpık yapılaşma, açık alanlardaki tasarım eksikliği, kentsel mekanların aşırı ve yanlış kullanılmasının sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Kirlilik oluşturan çirkinlik ve yanlış kullanımlar, kentleşme politikalarına bağlı olarak ülkelere ve kentlere göre farklılık göstermektedir. Örneğin ABD’de yaygın olan elektrik direk ve kablolarının oluşturduğu çirkinliklere Avrupa şehirlerinde rastlanmaz. Literatürde, görsel kirlilik oluşturan çirkinliklerin sınıflandırılmasına yönelik kapsamlı çalışmalar mevcut değildir. Peyzaj Mimarlığı araştırmalarında görsel kirlilik oluşturan etmenler, mimari, donatı, planlama, tasarım gibi kriterlere göre farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Uzun ve Yiğit, Balıkesir Kent Merkezi üzerine yaptıkları araştırmada³ görsel kirlilik oluşturan çirkinlikleri, sınırlı kaynaklara ve gözlemlerine dayanarak “yapı”, “donatı”, “altyapı ve üstyapı”, “dolaylı” ve “diğer” başlıkları altında beş gruba ayırarak incelemektedir. Uzun süreli bulunarak yakından tanıdığım şehirlerde, dikkatli bir bakışla gözlemlediğim, başlıca görüntü kirliliklerini ben de alfabetik olarak şöyle sıralayabilirim:

- Bakımsız, düzensiz ve kirli cadde, sokak ve meydanlar,
- Dar kaldırımlara dikilen aydınlatma ve sinyalizasyon direkleri,
- Değerli tarihi eserlerin yakın çevresinin çirkin yapılarla kuşatılması,
- Dış cepheleri sıvasız, boyasız ve tamamlanmamış yapılar,

² Ali Rıza Karacan (2007); Çevre Ekonomi ve Politikası, Ege Üniversitesi, İzmir

³ Alper Uzun, Rafet Yiğit (2021); “Merkezi İş Alanlarındaki Görsel Kirliliğin İncelenmesi: Balıkesir Merkezi İş Alanı Örneği”, Kent Akademisi, C.14, S.2

- Kaldırımlar üzerine yerleştirilen ticari büfe, trafo ve taksi durakları,
- Kaldırımların yeme-içme sektörü tarafından işgal edilmesi
- Kent içindeki ıslah edilmemiş veya bakımsız ve kirli dereler,
- Orantısız büyüklükte ve rastgele takılan ticari levha ve tabelalar,
- Metal yığını ve paslı elektrik direkleri ve üstten geçen teller,
- Rasgele takılan GSM yansıtıcıları, televizyon antenleri ve klimalar,
- Rastgele dökülen evsel atıklar ve kirli çöp konteynırları,
- Taşınmayan doğal afet kalıntıları ve yıkılmış bina enkazları,
- Yanlış projelendirilmiş köprü, viyadük, üst ve alt geçitler
- Terk edilmiş çökük evler ve kullanılmayan eski imalathaneler,
- Yeşil alan yokluğu ve kaldırım ağaçlarına hoyrat davranılması.

Şehirlerde rastlanan görsel kirlilik, kuşkusuz bu listede yer alan çirkinliklerden ibaret değildir. Görsel kirlilik, geniş anlamda kentsel çevre sorunlarından biridir. *"İnsanların yaşam ortamlarını ve bir bütün olarak çevre dizgeyi (ekosistem) olumsuz etkileyen ve tehditlerle karşı karşıya bırakan çevre ve kirlenme sorunları arasında kuşku yok ki, görüntü kirlenmesi önemli bir yer tutar."*⁴ Her türlü hava, su ve toprak kirlenmesi aynı zamanda görsel bir kirlilik oluşturduğu gibi, görsel çirkinlikler de hava, su ve toprak üzerinde olumsuz etkiler oluşturmaktadır. "Görüntü kirliliği" ve genelde "çevre kirliliği" çoğu zaman birbirine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, sadece görüntü kirliliği alanında alınan önlemler, estetik kentsel mekânlar oluşturmak için yeterli değildir. Her şeyden önce, yapılı çevre ve açık alanların plan, tasarım ve peyzajının, bütüncül bir bakış açısıyla, ahenk, uyum ve denge içinde gerçekleştirilmesi gerekmektedir.⁵

Görsel Kirliliğinin Doğurduğu Sorunlar

Şehirlerin beğenilmesini sağlayan kültür zenginlikleri ve estetik özellikleri, yaşayanları mutlu eder ve şehirlerine karşı aidiyet duygusu oluşturur.⁶ Şehirler, insanların sadece biyolojik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayan fiziki yapılardan ibaret değildir. Aynı zamanda psikolojik ve entelektüel taleplerine de cevap veren, estetik ve sanat yönü olan tasarımlardır. Şehrin park, bahçe ve refüjlerinin ağaç, çiçek ve peyzaj bitkileriyle süslenmesi estetik görünüm yanında psikolojik tatmin de sağlar. Yapılan araştırmalar, düzenli kentsel planlama ve tasarımın insanın fiziksel sağlığı, estetik kentsel görünümünün ise ruhsal sağlığı üzerinde olumlu etkileri olduğunu gösteriyor.

⁴ Ruşen Keleş, (2019); 100 Soruda Çevre, Yakın Yayınları, İzmir, s. 51

⁵ Müge Akkar Ercan (2021); Belediyeler İçin Kent Kimliği ve Estetiği Rehberi, Cumhurbaşkanlığı Yerel Yönetim Politikaları Kurulu Yayını, Ankara, s.20

⁶ Akkar Ercan (2021), s.20

Estetik değeri yüksek olan kentsel mekanlar, içinde yaşayanlara ve dışarıdan gelen ziyaretçilere zevk, heyecan ve şehri keşfetme duygusu verir. Düzenli ve güzel görünümlü şehirler, ruh ve beden sağlığına katkı sağlar, insana güvende olduğunu hissettirir. Görüntü kirliliği azaldıkça, şehri algılamak kolaylaşır, değerli yapılar, sanat eserleri ve peyzaj fark edilir. Düzenli, güzel ve temiz görüntü insanlara huzur ve mutluluk verir. Şehrin çekiciliğini artıran kentsel mekanlarda çevreyi algılama ve yol bulma kolaylaşır. Düzensiz şehirleşme ve görüntü kirliliği ise insanda, bedensel ve ruhsal travmalar doğuran olumsuz etkiler bırakır. Konu üzerine yapılan araştırmalar görsel kirliliğin insan sağlığı üzerine çok yönlü olumsuz etkiler yaptığını göstermektedir.⁷ Bu etkilerden önemli bir kısmı şunlardır:

- Düzensiz çevre ve kentsel kirlilik insanlarda bezginlik, hoşnutsuzluk, isteksizlik ve kötümserlik duyguları oluşturmaktadır.
- Kentsel kirlilik insanlarda göz yorgunluğu, dikkat dağınıklığı, verim düşüklüğü ve kafa karışıklığına sebep olmaktadır.
- Kısa aralıklı yanıp sönen ışıklar ve çakar aydınlatmalar göz bebeğinin irileşmesine, baş ağrısına, geçici görme bozukluğuna, ciltte lekelenmeye, bağışıklık sistemi ve düşünce yeteneğinin zayıflamasına sebep olabilmektedir.
- İleri seviyedeki görüntü kirliliği ise, baş dönmesi ve mide bulantısı gibi ciddi sağlık sorunları oluşturmaktadır.

Hızlı şehirleşmenin gerektirdiği eğitim, enerji, su, kanal, sağlık ve ulaşım gibi acil ve pahalı hizmet ve yatırımların karşılanmasına öncelik verilmesi nedeniyle çevre sorunlarının ve görüntü kirliliğinin önlenmesi ihmal edilmiştir. İhmâl ve ilgisizliğin sonucu olarak şehirler çirkin ve yozlaşmış görüntü kirliliğinin işgaline uğramıştır. Doğal ve tarihi değerler tahrip edilmekte, geleneksel kentlerin tarih içinde oluşan, kendi içinde uyumlu estetik görünümü bozulmaktadır. Ne var ki, son yıllarda, iklim değişikliğine bağlı olarak, küresel boyutta yaşanan doğal afet ve salgın hastalıklar, sürdürülebilir şehirleşme için çevre koruma hizmetlerini, öteki kentsel hizmetlerden daha önemli hale getirmiştir. Üstelik görüntü kirliliğinin önlenmenin maliyeti, diğer altyapı ve çevre sorunlarını önlemeden daha düşüktür. Kent yöneticilerinin yasaları biraz daha kararlı uygulaması ve insanların yaşadıkları şehirlere biraz saygılı davranmasıyla bile görüntü kirliliğinin önlenmesinde önemli mesafeler alınabilir.

⁷ S. Banerjee (2017); "A Study Of Visual Pollution And Its Effect On Mental Helth", Scholarly Journal For İnterdiciplinary Studies 4768-71; S. Bodur- R. Kucur (1994), Görüntü Kirliliği Üzerine, Çevre Dergisi, Sayı 12, s.50-51

Yasal Düzenleme ve Uygulama

Şehrin mimari dokusunu ve estetik görünümünü bozan görsel kirlilik, önemli bir çevre sorunu olmasına rağmen, 2872 Sayılı Çevre Kanunu'nda görsel kirliliğin önlenmesine ilişkin hüküm bulunmamaktadır. Kanunda hüküm bulunmayınca, bu kanunun uygulanmasını düzenleyen Çevre Denetimi Yönetmeliği'nde de doğal olarak görüntü kirliliğinin önlenmesine ilişkin bir hüküm yer almamıştır. Şehirlerde, hukuka aykırı olarak ortaya çıkan görüntü kirliliğini önlemek öncelikle belediyelerin görevidir. Ancak belediye kanunları da görsel kirliliğine oldukça dar bir açıdan bakarak, sadece "ticari tabela ve levhalar kirliliği" olarak değerlendirmektedir. 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 15. maddesine göre belediyeler, "reklam panoları ve tanıtıcı tabelalar konusunda standartlar getirebilirler" 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun 7. maddesine göre ise, "belediyeler ilan ve reklam asılacak yerleri ve bunların şekil ve ebadını belirleyebilir."

Belediyeler, kanunun tanıdığı yetkiye dayanarak, cadde, meydan, çarşı ve sokaklara ilan ve reklam asılacak yerleri ve bunların şekil ve ebadını kentsel tasarım planlarına uygun olarak düzenleyebilir. Reklam panosu ve ticari levhaların belediyenin koyduğu tasarım kriterlerine uygunluğu zabıta tarafından denetlenir ve kriterlere uymayanlar hakkında mevzuatta öngörülen idari ceza ve yaptırımlar uygulanır.

Yerleşimlerdeki görsel kirlilik, ticari levha ve tabelalarla sınırlı değildir. Çarpık kentleşme, sorumsuz yönetim ve ihmallere bağlı olarak bir kısmı yukarıda sıralanan çok çeşitli kirlilikler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, kirlenmenin önlenmesi ve şehirlere estetik görünüm kazandırılması için 3194 sayılı İmar Kanunu'nda valilik ve belediyelere geniş kapsamlı sorumluluklar yüklenmiştir. İmar Kanunu'nun "yapı ruhsatı" başlıklı 21.maddesine göre, "Belediyeler veya valilikler mahallin ve çevrenin özelliklerine göre yapılar arasında uyum sağlamak, güzel bir görünüm elde etmek amacıyla dış cephe boya ve kaplamaları ile çatının malzemesini ve rengini tayin etmeye yetkilidir. Bu kanunun yürürlüğe girmesinden önce yapılmış olan yapılar da bu hükme tabidir."

İmar Kanunu'nun, "kamunun selameti için alınması gereken tedbirler" başlığını taşıyan 40.maddesine göre, "Arsalarda, evlerde ve sair yerlerde umumun sağlık ve selametini ihlal eden, şehircilik, estetik veya trafik bakımından mahzurlu görülen enkaz veya birikintilerin, gürültü ve duman tevhit eden tesislerin hususi mecra, lağım, çukur, kuyu; mağara ve benzerlerinin mahzurlarının giderilmesi ve bunların zuhuruna meydan verilmemesi ilgililere tebliğ edilir. Tebliğde belirtilen müddet içinde tebliğe riayet edilmediği takdirde belediye veya valilikçe mahzur giderilir; masrafi %20 fazlasıyla arsa sahibinden alınır veya mahzur tevhit edenlerin faaliyeti durdurulur."

İmar Kanununun “arsaların yola bakan yüzleri” başlıklı 41. maddesinde, “Belediyeler ve valilikler belirli yollar üzerinde mahzurlu bina bulunan veya binasız arsaların yola bakan yüzlerinin tayin edilen tarzda kapatılmasına karar vermeye yetkilidir. Bu takdirde gayrimenkulün sahipleri, belediye veya valilikçe verilen müddet içinde bu yerleri kapatmaya mecburdurlar. Bu mükellefiyete uyulmaması halinde belediye veya valilikçe gereği yapılarak masrafi arsa sahibinden tahsil edilir.”

İmar Kanunu’nun “idari müeyyideler” başlığını taşıyan 42.maddesinde ise, hukuka aykırı yapılara ilgili idare tarafından uygulanacak idari yaptırımlar düzenlenmiştir. Madde, hukuka aykırı yapıların aynı zamanda çevre ve görüntü kirliliğine neden olması durumunda cezanın artırılacağını hükme bağlanmıştır. Belediye sınırları içinde belediyeler, belediye olmayan yerlerde ise valiler, İmar Kanunu’nun oldukça açık ve ayrıntılı düzenlenmiş hükümlerini uygulayarak görsel görüntü kirliliğini önleyebilirler.

Planlı Alanlar İmar Yönetmeliğinin 66. maddesine Mimari Estetik Komisyonu” kurulmasını öngören madde eklenmiştir. Buna göre, Belediyeler ve yapı işleriyle görevli diğer idareler, gerekmesi halinde, ilgili kamu kuruluşlarının da katılımıyla, uzmanlardan oluşan mimari estetik komisyonu kurabilirler. Komisyon en az biri mimar olmak üzere, inşaat mühendisi, peyzaj mimarı, sanat tarihçisi, şehir plancısı ve harita mühendisinden oluşur. Şehirde yapılacak yeni binaların projeleri, özgün fikir ifade edip etmediği estetik komisyon tarafından incelenir ve özgün fikir ifade etmeyen bina projelerinde değişiklik yapılmasına karar verilir. Belediyelerde kurulan estetik komisyonların, yeni binaların kentin bütünü ve çevresiyle uyumlu olması bakımından yararlı olduğu söylenebilir. Fakat, kentlerin bütünündeki çok yönlü görsel kirliliklerin giderilmesi, İmar Kanunu’nun ilgili hükümlerinin daha kararlı uygulanmasını gerektirmektedir.

Sonuç

Ülkemizde, görüntü kirliliğinin önlenmesini sağlamaya yeterli yasal düzenleme mevcuttur. Çevre kirliliği, yasal düzenlemenin eksikliğinden çok, yasaların yeterince uygulanmıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Görsel kirliliğin “büyük bir bölümü, belediyelerin imar ve kolluk (zabita) yönetmeliklerine konulacak bağlayıcı kurullarla ve ciddi bir izleme ve denetim dizgesinin yürürlüğe sokulmasıyla kolayca önlenir. Hareket noktası, kentleri planlayan ve yöneten siyasal kadroların yönetim anlayışlarını rant yaratmak ve paylaşmaya dayanmaktan çıkarıp toplum yararının en çoğa çıkarılması doğrultusunda bir değişikliğe vakit yitirmeden konu yapmalarıdır.”⁸

⁸ Keleş (2019), s.52

Yasaların kent yönetimine tanıdığı yetki ve görevler, kamu yararını gerçekleştirmek amacıyla uygulanırsa şehirlerde çirkinlik oluşturan görüntüler kaldırılabilirler. Belediyelerin elinde bunu gerçekleştirmeye uygun oldukça geniş araç ve imkân vardır. Örneğin belediyeler, yapı ruhsatı, yapı kullanma izni, işyeri açma ve çalışma izinlerini verilirken, İmar Yönetmeliğinin 65.maddesi gereğince istenen “çevre düzenine ilişkin yazıda” görsel kirlilik unsurlarının bertaraf edilmiş olmasını dikkate alabilir. Bu konuda Bayındırlık Bakanlığı ile İçişleri Bakanlığı 2014 yılında Valilik ve Belediyelere genelge göndermişlerdir. Fakat seçime giderken vatandaşla belediyeler arasında gerginlik yaşanır endişesiyle, idarelerin yasaları uygulama konusundaki ihmallerinde fazla bir değişme olmamıştır.

Şehri temiz tutmaktan sorumlu olan yöneticilerin, rant ve siyasi çıkar beklentisiyle çirkinlik oluşturan uygulamalara göz yumması, görevi ihmal, hatta kötüye kullanma suçu oluşturur. Şehirlerde estetik görünümün sağlanması için, planlama ile çevre tasarımı birlikte yapılmalı ve plan uygulamasına bağlı olarak çevrenin düzenlenmesi zorunlu hale getirilmelidir. Estetik tasarım, 1/1000 ölçekli uygulama imar planlarından başlayıp, 1/500 ölçekli kentsel tasarım ve 1/1 ölçekli detay tasarımlarda dikkate alınmalıdır. Böyle bir uygulamada, tasarım kurallarına uymadan meydana getirilen kentsel görüntü kirliliği aynı zamanda plan ihlali anlamına geleceği için yaptırımını ağır olacaktır.